

Mamadou Wague

Problemy rozwoju gospodarki rolnej w Afryce i czynniki ją ograniczające

Wprowadzenie

Z momentem powstania osad ludzkich podstawowe kłopoty ludzkości kojarzą się z głodem, chorobami i klęskami żywiołowymi. Co prawda na świecie większość potrzeb rodzaju ludzkiego jest zaspokojona, ale w dalszym ciągu musimy dokonywać wyboru między alternatywnymi rozwiązaniami problemów. Czy produkować więcej żywności, budować więcej mieszkań, wytwarzać więcej energii itd. Gdy jednak znaczna część ludzkości w krajach rozwiniętych może wybierać między dobrobytem i bogactwem, jest jeszcze wiele krajów, które trapią odwieczne nieszczęścia: ograniczenie rozwoju gospodarczego, głód, choroby i klęski żywiołowe. Wiarygodne statystyki określają liczbę ludzi cierpiących z powodu głodu i niedożywienia na około 923 milionów, co stanowi znaczny procent ludności świata¹. Jak się więc to dzieje, że tyle ludzi żyje w niedostatku?, Dlaczego gospodarka świata nie daje sobie rady z tymi plagami? Dlaczego nie widać końca tego przekłętą ubóstwa? Gdzie tkwi błąd?

W ostatnich latach można zauważyć duży postęp w gospodarce, np. Chin, Indii i Brazylii. Jednakże postęp ten zaledwie nieco przewyższył przyrost naturalny ludności, jednak wzrost popytu na dobrobyt jest coraz wyższy.

Afryka jest najbardziej dotknięta zjawiskiem niedoboru dóbr materialnych. W drugiej połowie XX wieku rewolucyjne przemiany, które dotknęły rolnictwo wielu krajów rozwiniętych poprzez zwiększenie produktywności czynników produkcji oraz poprawę poziomu dochodowości ludności rolniczej nie objęły krajów Afryki Subsaharyjskiej (ASS).

Zanim przywódcy państw afrykańskich opracują, co jest prawdopodobne, skuteczne środki dla rozwoju kontynentu afrykańskiego i kontroli przyrostu naturalnego, wciąż będziemy mieli do czynienia z powtarzającym się dylema-

¹ Głód na świecie postępuje. Jednym z Milenijnych Celów Rozwoju (MCR) jest zmniejszenie o połowę liczby osób niedożywionych na świecie do 2015 roku. To staje się w wielu krajach rozwijających się coraz trudniejsze do osiągnięcia. Według FAO 923 milionów osób cierpiało głód w 2007 r., co stanowi wzrost o ponad 80 milionów osób w stosunku do lat 1990–1992. FAO: Raport Stan bezpieczeństwa żywnościowego na świecie 2008.

tem: jak rozwijać gospodarkę, jak produkować więcej żywności i więcej energii, jak stworzyć dostateczną liczbę miejsc pracy, jak budować wystarczającą liczbę mieszkań, żeby dotrzymać kroku rosnącym potrzebom i popytowi, związanymi z przyrostem demograficznym.

Możliwości rozwoju gospodarki wiejskiej zależą w dużym stopniu od inwestycji, postępu techniczno-organizacyjnego, programów naukowo-badawczych szkół i akademii rolniczych.

Afryka potrzebuje większych nakładów na te cele, jeżeli ma skutecznie wychodzić naprzeciw przyrostowi demograficznemu, migracjom ze wsi do miasta, przyszłemu popytowi na pracę, mieszkania i na żywność.

W Afryce szczyt niepokoju jest ciągły i pogłębia się okresowo, gdy następuje kryzys gospodarczy przez spadek cen surowców eksportowych. To ogranicza dochody państw ASS, a gdy ceny zbóż na rynkach światowych gwałtownie rosną i jest nieurodzaj w rolnictwie afrykańskim, wtedy wiele rodzin cierpi z powodu ograniczenia dóbr materialnych i importu żywności². Z kolei następuje uspokojenie, gdy ceny surowców wzrosną i jest urodzaj w rolnictwie. Dobrobyt zwiększa się, a rządy zapominają o trudnościach rozwojowych w rolnictwie aż do następnej klęski o zasięgu światowym.

Przywódcy polityczni obawiali się, kiedy nastąpił kryzys światowy w latach sześćdziesiątych po ogromnej suszy na subkontynencie indyjskim, i w latach siedemdziesiątych, gdy pojawił się kryzys spowodowany przez niedobór zbóż i ich wysokie ceny po suszach w samej Afryce³. Tak było (i jest nadal) – w 2008 r., gdy wzrost cen czynników energetycznych spowodował gwałtowny wzrost cen zbóż i obecny kryzys finansowy. Jednak po każdym kryzysie gospodarczym przywódcy Afryki zapominają o nieszczęściach i przestają się nim zajmować, hołdując tym samym modelom przejściowym.

Dopóki Afryka postępować będzie według takiego modelu, opartego na stanach przejściowych, zapewne nie uda się opracować trwałych i perspektywicznych rozwiązań problemów gospodarczych i żywnościowych na kontynencie.

Te cykle klęski i poprawy życia ograniczają możliwości rozwoju gospodarczego, także w rolnictwie. Dlatego warto dokonać oceny potencjalnych możliwości rozwoju tej gałęzi gospodarki, czynników ograniczających ją oraz środków niezbędnych do zwiększenia tych możliwości.

² Z powodu zaniedbania rolnictwa, wiele krajów stało się importerami żywności, bowiem każdy gwałtowny wzrost cen art. żywnościowych na rynku światowym powoduje kryzys żywnościowy w tym regionie.

³ Bank Światowy, 2003 – Walka z ubóstwem.

Potencjalne możliwości rozwoju sektora rolnictwa w Afryce

Do lat sześćdziesiątych rolnictwo afrykańskie był dwutorowe, z jednej strony mieliśmy niedoinwestowane, mało wydajne gospodarstwa chłopskie produkujące na własne potrzeby, a z drugiej strony prorynkowe gospodarstwa rolne, zdominowane przez duże plantacje monokulturowe, których produkcja była przeznaczona na eksport. Trzeba stwierdzić, iż uprzywilejowany system gospodarczy w Afryce po uzyskaniu niepodległości do końca lat dziewięćdziesiątych, był rozwojem typu niekapitalistycznego czyli upaństwowieniem dużych gospodarstw rolnych, wprowadzeniem cen urzędowych i przesadnej polityki protekcyjnej gospodarki w kombinacji z embargiem gospodarczym narzuconym przez byłe państwa kolonialne. Doprowadziło to do zniszczeń dużych proeksportowych gospodarstw rolnych.

Bowiem warto wymienić potencjalne możliwości rozwoju rolnictwa afrykańskiego i następnie przeanalizować czynniki je ograniczające. Istnieją podstawy do twierdzenia, że w ciągu najbliższych lat uda się zbilansować podaż i popyt na płody rolne. Należy określić czynniki ograniczające oba te zjawiska i wyeliminować je przez podjęcie stosownych środków.

Jednakże, jeżeli Afryka chce wybrnąć ze ślepego zaułka, z którego, jak się obecnie często sądzi, nie ma wyjścia, odpowiednie środki prowadzące do rozwoju rolnictwa w Afryce muszą być skutecznie wprowadzane w życie. Główne możliwości rozwoju rolnictwa i zwiększenie podaży na płody rolne są następujące:

1. Zwiększenie bezpośrednich inwestycji zagranicznych w sektorze rolniczym poprzez:
 - racjonalne wykorzystanie wszelkiej międzynarodowej pomocy skierowanej na obszary wiejskie,
 - efektywne wykorzystanie współpracy gospodarczej z kapitałem zagranicznym w rolnictwie i inwestowanie w kluczowe działy rolnictwa, takie jak: produkcja zbóż, bioenergii itd.,
 - wsparcie dla lokalnych inwestorów i producentów,
 - wsparcie dla inwestorów w sektorze usługowym i przemysłowym w rolnictwie.
2. Zrzeszanie się grup producentów płodów rolnych w celu zwiększenia ich efektywności produkcyjnej.
3. Zwiększenie wydajności z hektara (ha) użytków rolnych (UR) przy użyciu ulepszonych technicznych środków produkcji, wysokiej jakości odmian roślin, zwalczania chwastów i szkodników, ulepszonej gospodarki wodnej itp., czyli rozwijanie usług agrotechnicznych.
4. Wdrażanie wyników badań naukowych, wymiana technologii i podnoszenie stanu oświaty rolniczej.

5. Racjonalnie wykorzystanie użytków rolnych przez stosowanie płodozmianów, uprawy roślin wieloplonowych i międzyplonów, dobre wykorzystanie warunków przyrodniczych i klimatycznych, wykorzystanie bioenergii i energii odnawialnych. Zazwyczaj kraje Afryki Subsaharyjskiej położone są w klimacie długiego lub całorocznego sezonu upraw, co pozwala na uzyskiwanie kilku plonów w ciągu roku.
6. Pozyskiwanie nieużytków pod uprawę. Uważa się, że w dalszym ciągu istnieją znaczne obszary w Afryce, które nie są uprawiane lub uprawiane okresowo. Rozległe tereny obecnie nieuprawiane znajdują się na sawannach oraz w lasach subtropikalnych i tropikalnych Afryki Subsaharyjskiej. Ocenia się, że potencjał ziem uprawnych w ASS wykorzystany jest zaledwie w 30%. Z drugiej jednak strony, chociaż liczby te są zbyt optymistyczne, to wykorzystanie niektórych gleb nietrwałych rolniczo mogłoby doprowadzić do powstania szkód w środowisku przyrodniczym. Ponadto zagospodarowanie tych ziem wiąże się ze znacznymi inwestycjami kapitałochłonnymi, jak melioracja gruntów na nizinach, sawannach i w lasach subtropikalnych.
7. Zapobieganie stratom powstającym w czasie produkcji. Rozwijanie usług, konfekcjonowanie i opakowanie płodów rolnych. Dotychczasowe oceny wskazują na znaczne straty powodowane przez gryzonie i ptaki oraz psucie się płodów rolnych, przechowywanych w nieodpowiednich silosach, spichlerzach i opakowaniach.

Najbardziej jednak obiecującą i realną do osiągnięcia metodą zwiększenia produkcji płodów rolnych są bezpośrednie inwestycje w rolnictwie i zwiększenie efektywności już wykorzystywanych użytków rolnych.

Kraje rozwinięte, dostarczające 60% światowej produkcji rolnej, dysponują tylko 36% światowej powierzchni UR, natomiast kraje rozwijające się dostarczają zaledwie 40% światowej produkcji rolnej, dysponując 64% światowych zasobów UR. Gdyby wydajność ziemi w krajach na niższym poziomie rozwoju wyrównać do poziomu choćby tylko krajów rozwiniętych, to światowa produkcja żywności zwiększyłaby się tylko z tego powodu o 67%.

Zdolność świata do wytwarzania większych ilości płodów rolnych widoczna jest z analizy trendów w krajach rozwiniętych i rozwijających się. W latach trzydziestych średnia wydajność zbóż z ha wynosiła 1,15 t z ha UR w krajach rozwiniętych i 1,14 t w krajach rozwijających się, czyli praktycznie tyle samo. Jednak w latach siedemdziesiątych plony w krajach rozwiniętych wynosiły 3 t z ha, a w krajach rozwijających się zaledwie 1,4 t.

Lata trzydzieste były okresem, gdy w rolnictwie zarówno krajów rozwiniętych, jak i rozwijających się, stosowano niewiele środków chemicznych i ulepszonych gatunków roślin. Wydajności z ha na całym świecie było bardzo zbliżo-

ne. Przyczyną powstania ww. różnic w trendach wzrostu plonów z ha UR było zwiększenie nakładów w rolnictwie na badania i oświatę rolniczą. Inwestycje w sektorze rolnym były główną przyczyną sukcesów Europejczyków w zwiększeniu produktywności ziemi i rozwoju rolnictwa amerykańskiego.

Niedoceniając rolnictwa

W sytuacji, gdy w krajach afrykańskich najsilniej odczuwany jest brak środków żywnościowych, kraje te w większości nie doceniają znaczenia rolnictwa. Wyraża się to w zbyt małej ilości środków przeznaczanych na bezpośrednie inwestycje w rolnictwie, na instytucje agronomiczne i sektor usługowy związany z rolnictwem. Wyraża się to również w polityce cenowej: ceny skupu płacone rolnikom są obniżane z myślą o konsumentach. Różne kraje używają różnych metod, aby to osiągnąć. W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych wprowadzono w Gwinei cenę urzędową na skup zbóż i owoców, co doprowadziło do zagłady dużych plantacji. Aby obniżyć ceny detaliczne płacone przez konsumentów w miastach, niektóre kraje regionu nałożyły wysoki podatek eksportowy na ryż, który utrzymał ceny skupu na niskim poziomie. Kontrolowane ceny zbóż w Egipcie spowodowały, że rolnicy przestawili produkcję na te artykuły, których ceny nie są pod kontrolą. Inne kraje Afryki stosują podobne metody polityki cenowej i akcje kontrolowania rynku, żeby obniżyć ceny produktów rolnych. Jednocześnie w wielu z nich ceny środków produkcji, np. nawozów mineralnych, są bardzo wysokie.

Kraje rozwinięte nie doceniają lub nie chcą docenić znaczenia rolnictwa w krajach ASS. Interesuje ich natomiast sektor górniczy, naftowy, przemysłowy i usługi, które są lepiej zorganizowane, bardziej widoczne lub też dysponują lepszymi środkami nacisku politycznego i skoncentrowane są w wielkich aglomeracjach miejskich. Zarazem niektóre kraje rozwinięte przeceniają znaczenie rolnictwa, a najlepszym tego dowodem są kraje Wspólnego Rynku i Japonia. Stosując różne formy polityki gospodarczej ograniczają lub blokują one import produktów rolnych z innych krajów, które byłyby w stanie produkować żywność taniej i w większych ilościach niż produkują obecnie. Tak więc polityka handlowa państw rozwiniętych, a także polityka wewnętrzna państw afrykańskich i niedoceniając znaczenia rolnictwa hamują rozwój krajów ASS w ich drodze do pełnego wykorzystania potencjału produkcyjnego rolnictwa.

Oczywiście i teraz gospodarka rolna mogłaby być dużo bardziej efektywna, gdyby można było dokonać odpowiednich inwestycji w działach gospodarki rolnej, tak by stała się ona bardziej opłacalna. Dotyczy to na przykład produkcji roślin energetycznych, farmaceutycznych i paszowych.

Kraje ASS stają wobec konieczności rozwiązania następujących zagadnień:

- a) gwałtownie rosnąca liczba ludności a zmniejszenie tempa wzrostu liczby ludności;
- b) zwiększenie inwestycji w rolnictwie, zagospodarowywanie nieużytków i wysokie ceny żywności a większe nakłady na budownictwo mieszkań i inne inwestycje kapitałochłonne, służbę zdrowia itp.

Czynniki ograniczające wzrost potencjału produkcyjnego

Ocena, ile żywności można wyprodukować, ile biopaliwa rzeczywiście się wyprodukuje, jaka będzie podaż płodów rolnych przy wykorzystaniu dostępnych środków produkcji, zależą od zastosowania odpowiednich metod, które wpłynęłyby na tę produkcję.

Wymaga to prowadzenia badań w dziedzinie rolnictwa, zwiększenia nakładów na inwestycje rolnicze i melioracje gruntów, stosowania polityki opłacalności produkcji rolniczej, popierania inwestycji zagranicznych w sektorze rolniczym itp. Władze lokalne i politycy muszą konsekwentnie popierać wprowadzanie najnowszych osiągnięć naukowych w rolnictwie.

W ostatnich dziesięcioleciach dokonano znacznego postępu w dziedzinie rolnictwa. Kraje ASS są obecnie lepiej wyposażone w kadrę doświadczonych i wyszkolonych pracowników technicznych i administracyjnych niż w latach sześćdziesiątych.

Zmienne, które należy tu uwzględnić, są złożone i należy zająć się nimi natychmiast i z większą energią, jeżeli zaludnienie i popyt na artykuły żywnościowe, w dalszej perspektywie, mają równoważyć ich podaż.

W ciągu najbliższych 30 lat zwiększanie podaży żywności może być prawdopodobnie ograniczone przez niewłaściwą politykę gospodarczą, która będzie hamować wykorzystanie istniejących rezerw naturalnych, zaniżać dochody rolników oraz narzucać bariery handlowe, nie stwarzając możliwości, do lepszego wykorzystania międzynarodowego podziału pracy w produkcji rolnej.

Środki na badania, popularyzację badań i szkolenie kadr

XIX-wieczne sukcesy Japończyków i amerykańskie postępy w zwiększaniu wydajności z hektara w ostatnich latach wynikały z postępu w badaniach, których wyniki udostępniono rolnikom. Dotychczas środki na badania pochodziły z kasy państwowej. Ostatnio, gdy rolnictwo stało się bardziej skapitalizowanym

działem gospodarki narodowej, sektor prywatny jest ważnym źródłem środków na badania i ich wdrażanie. Jednak w krajach ASS środki na badania w rolnictwie są nadal finansowane przez państwo.

Zwiększenie wydatków na badania w dziedzinie rolnictwa jest konieczne, jeżeli potencjał efektywności produkcyjnej ziemi obecnie uprawianej ma być podnoszony. Nie wystarczą badania prowadzone przez międzynarodowe instytuty badawcze ufundowane przez niektóre kraje, gdyż znaczna część badań wymaga przystosowania ich do warunków panujących w danym regionie. Instytuty międzynarodowe mogą uczestniczyć w znacznym stopniu w pracach podstawowych, jak np. badania genetyczne. Badania takie, choć są podstawą dla dalszego rozwoju, nie mogą jednak zastąpić badań adaptacyjnych i prac wdrożeniowych, biorących pod uwagę środowisko miejscowe. Istnieje niebezpieczeństwo, że wykorzystanie międzynarodowych ośrodków badawczych może skłonić kraje ASS do ograniczania własnych badań. Ograniczenia w badaniach wynikają nie tylko z dostępnych środków. Istnieją jeszcze pokrewne problemy związane z dostępnością kadry technicznej i naukowej. Niektóre z krajów rozwijających się mają stosunkowo dużo pracowników ze stopniami doktora, ale bardziej powszechnym zjawiskiem jest brak wykształconej kadry. Jest to oczywiście czynnik ograniczający, który może zostać wyeliminowany w ciągu najbliższych lat, jeśli kraje ASS i kraje udzielające im pomocy zechcą przekazać na ten cel odpowiednie środki. Żeby rozwój rolnictwa postępował w zadowalającym tempie, co roku potrzeba aż 60 000 nowych absolwentów szkół wyższych do przeprowadzenia badań rolniczych i pomocniczych. Ale nawet jeśli znajdą się środki na kształcenie kadr to instytuty badawcze muszą być też w stanie utrzymać świeżo wyszkoloną kadrę.

Wynagrodzenie w instytutach badawczych i szkołach wyższych w większości krajów ASS jest zbyt niskie, żeby zatrzymać młodych naukowców, którzy przenoszą się do sektora administracyjnego, prywatnego, albo szukają zatrudnienia za granicą, gdzie jest duży popyt i również mała podaż ludzi wykształconych. Inne problemy organizacji badań dotyczą systemów biurokratycznych i awansowania, które zniechęcają nowych pracowników, a także skoncentrowania się na jednym czy dwóch rodzajach zbóż czy roślin przemysłowych przy niedostatecznym zainteresowaniu się innymi problemami.

Polityka cen

Polityka cen w krajach ASS stanowi czynnik ograniczający zwiększenie produkcji płodów rolnych. Wiele nauczono się na temat zdolności reagowania rolników w krajach afrykańskich na ceny w ciągu ostatnich lat. Nawet małe gospodarstwa rolne reagują na stosunek cen sprzedaży produktów do cen za-

kupów środków produkcji. Są dane ku temu żeby sądzić, iż niektóre spośród krajów, które w przeszłości zaniżały ceny produktów rolniczych, wprowadzają obecnie bardziej skuteczną politykę cen. Szczęśliwie, doświadczenia gospodarce z lat ubiegłych i doświadczenia polityków rolnych mogą doprowadzić do opracowania systemu cen, który mógłby stymulować rozwój rolnictwa w krajach ASS. Subsydiowanie towarów sprzedawanych rolnikom, co dawniej było źródłem zysków dla dużych gospodarstw rolnych, może być obecnie instrumentem wprowadzania nowych technologii zarówno przez wielkich właścicieli, jak i rolników średnio i małorolnych.

Polityka międzynarodowa i handel

Działania międzynarodowe powodujące zaniżanie cen produktów rolnych są przedłużeniem polityki wewnętrznej krajów rozwijających się. Jedną z form takich działań jest ograniczanie eksportu do czasu zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych kraju, a wszystkie działania, które ograniczają handel krajów ASS z krajami rozwiniętymi, hamują rozwój tych pierwszych. Jedną z głównych form tego ograniczania jest brak dewiz pochodzących z wymiany międzynarodowej. Niezależnie od tego czy brak dewiz bezpośrednio ogranicza import dóbr trwałego użytku potrzebnych dla przemysłu czy dla rolnictwa, skutek jest podobny – ograniczenie rozwoju kraju. Rozwój rolnictwa zależy bezpośrednio od importu nowoczesnych środków produkcji. W innych przypadkach, gdy brak dewiz na rozwój przemysłu budżet narodowy tych krajów może je uzyskać z eksportu produktów rolniczych.

Ograniczenia w zakresie środków finansowych i siły roboczej

Brak środków finansowych ogranicza stosowanie nowych, ulepszonych technologii w gospodarstwach drobnych rolników, które dominują w krajach afrykańskich. Jednak nie musi tak być w przyszłości, jeżeli wprowadzi się odpowiednią politykę finansową.

Brak środków finansowych ogranicza także melioracje nowych terenów pod uprawę, ulepszanie gospodarki wodnej i rozwijanie nowych wielkich systemów irygacyjnych. Na wielkich obszarach, które mogłyby być zamienione na użytki rolne, konieczne byłyby znaczne inwestycje w budowę dróg i infrastruktury. Brak tych inwestycji państwowych często ogranicza inwestycje prywatne.

Zbyt niska stopa zysku lub niestabilność cen mogą być również ważnymi czynnikami ograniczającymi meliorację ziemi pod uprawę. Znaczna część obecnych nieużytków mogłaby być wzięta pod uprawę, gdyby dochód na mieszkańca i popyt na żywność doprowadziły ceny do odpowiednio wysokiego poziomu przez określony czas.

Tylko 10% międzynarodowych funduszy pomocowych przeznaczono na rolnictwo w krajach ASS. Nieproporcjonalnie więcej przeznaczono na górnictwo i przemysł. Nawet ta niewielka część przeznaczona na rolnictwo nie zawsze jest wykorzystywana prawidłowo.

Choć nie łatwo jest to ocenić, to jednak zarządzanie w większym stopniu ogranicza tempo i zakres rozwoju rolnictwa niż brak środków finansowych. Mało zdolny i niedoświadczony personel kierowniczy jest przyczyną podejmowania nieodpowiednich inwestycji oraz malejącej efektywności już uruchomionych. Ten ogranicznik oczywiście nie powinien w przyszłości być istotnym elementem, gdyż obecnie większość krajów ASS ma więcej wykształconej kadry, nie mniej jednak kształcenie kadry dla celów zarządzania jest więc nadal konieczne.

Środowiskowe czynniki ograniczające

Duża część potencjalnych zasobów UR w ASS nie jest uprawiana z powodu niekorzystnych warunków środowiska naturalnego, w tym niedostatecznej wilgotności i małej urodzajności gleby. Zanim wielki obszar będzie mógł być w całości przeznaczony pod uprawę, ziemię należy uwolnić z obecnej roślinności, tj. traw i drzew. Może to jednak prowadzić do zmian ekologicznych. Uważa się, że w sytuacji zagospodarowania tych ziem znaczna część wilgotnych lasów tropikalnych może w ciągu następnych 50 lat przekształcić się w nieproduktywne tereny podmokłe, a sawanny w pustynie afrykańskie.

Warunki środowiskowe będą ograniczać uprawę i intensywne wykorzystanie ziemi, dopóki nie stworzy się takich warunków i metod, które pozwolą na niwelowanie negatywnych skutków dla środowiska. Będzie to wymagać międzynarodowej kontroli w dystrybucji wody i pastwisk.

Wnioski

Ograniczenia w afrykańskiej produkcji rolnej są możliwe do pokonania. Perspektywy na przyszłość są korzystne. Szczególna rola przypada tu polityce społecznej i gospodarczej. Aby wykorzystać potencjał stworzony przez użyte środki, potrzeba stabilizacji politycznej, gospodarczej i społecznej oraz zastosowania

sprzyjającego prawa gospodarczego dla prywatnych inwestorów. Podjęte działania muszą wspierać producentów rolnych i dobrą politykę zagospodarowania obszarów wiejskich.

Najważniejszym czynnikiem rozwoju będą jednak badania i oświata rolnicza. Istnieje pilna potrzeba podnoszenia poziomu nauk rolniczych. W dalszej przyszłości trzeba będzie rozwijać skuteczniejsze programy badawczo-dydaktyczne w krajach ASS.

Literatura

- ADAMOWICZ M. 2008: *Mierzenie wartości efektów polityki rozwoju wsi i rolnictwa* Zeszyty Naukowe SGGW: Problemy Rolnictwa Światowego Tom 4 (XIX), str. 17–30.
- GÓRECKI J., HALICKA E. 2009: *Polish agriculture and food economy - within the eu framework : Human and social capital in agricultural and rural development (Polish experiences)* Scientific Journal Warsaw University of Life Sciences – SGGW Problems of world agriculture volume 6 (XXI), str. 33–40.
- GRUHN P., GOLETTI F., YUDELMAN M. 2000: – *Integrated Nutrient Management Soil Fertility and Sustainable Agriculture International Food Policy* Institute Washington.
- GUDOWSKI J. 1998: *Rolnictwo Afryki i Azji u progu XXI wieku* Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa.
- MANTEUFFEL H., SOBOLEWSKA S.A. 2009: *Polish agriculture and food economy – within the eu framework – Life cycle analysis with regard to environmental impact of apple wholesale packaging* Scientific Journal Warsaw University of Life Sciences – SGGW: Problems of world agriculture volume 6 (XXI), str. 59–68.
- KLEPACKI B. 2009: *Badania w naukach ekonomicznych i rozwój kadr – Problemy merytoryczne, metodologiczne oraz formalno-prawne* Roczniki Nauk Rolniczych, Seria G – Ekonomia Rolnictwa, Tom 96, Zeszyt 2, str. 7–9.
- African Development Indicators 2008. The world Bank . Washington D.C. 2008.

Problems of agricultural development in Africa and the factors limiting it

Abstract

The restrictions of African agricultural production are possible to overcome. The future prospects are favorable. A special role is there social and economic policy. To exploit the potential created by the means, is a need for political stability, economy and social and economic rights applicable conducive to private investors. The actions taken must support an agricultural producers, and a good policy for rural development.

The most important factor in the development is an agricultural research and education. There is urgent need to improve the level of agricultural sciences. In the distant future you will need to develop effective programs, research and teaching in the ASS.

